

Jezik kot vprašanje smisla v delih Alojza Rebule

Vilma Purič¹

Izvleček

V času svojega ustvarjanja je bil tržaški pisatelj Alojz Rebula razpet med predstavo o jeziku kot o nečem lastnem, kar je v človeka vsajeno z narodenostjo, in med pojmovanjem jezika, ki je osnovan na priučenosti, na uzaveščanju sistema in na zgrajenih obdelavah. S postopkom izgradnje je skušal razširiti izrekanje na vse življenjske položaje, tudi na tiste, katerih domena je v tržaškem prostoru pretežno italijanščina. Pri tem se je posluževal različnih načinov: posegal je po širokem obsegu besedja, ki ga je črpal iz del kanoniziranih slovenskih avtorjev, ustvarjal kompleksno skladiščno strukturo in izvirno metaforiko, predvsem pa se je opredelil za smiselno naracijo z izrazitim semantičnim zagonom in obilico pomenov.

Ključne besede: Alojz Rebula, misel o jeziku, sposobnost gradnje, zavezanost pomenskosti

Abstract

During his creative life, the writer Alojz Rebula from Trieste was torn between the idea of language as something innate, something that comes to a person by birth, and a concept of language that is based on acquisition, on the conceptualisation of a system, and on constructed processing. He used a variety of methods: he drew on a wide range of words from the works of canonised Slovene authors, he created a complex syntactic structure and original metaphors, and above all he opted for a meaningful narrative with a strong semantic drive and a wealth of meanings.

Keywords: Alojz Rebula, reflections on language, ability to construct, commitment to meaning

¹ DIZ Jožef Stefan, Canestrinijeva ploščad 7, 34128 Trst. Pisateljica, literarna kritičarka in raziskovalka; obravnava literaturo Slovencev v Italiji, izpostavlja razlike in podobnosti z ustvarjanjem v osrednjeslovenskem in italijanskem prostoru. Je avtorica monografije *Sodobne tržaške pesnice* (2019), v kateri proučuje razvoj ženske misli v delih slovenskih pesnic v Italiji in italijanskih tržaških avtoric. Objavila je romane *Burjin čas* (2009), *Brez zime* (2012) in *Reka* (2022).

Jezik v obmejnem prostoru

Eden temeljnih vzgibov slovenske književnosti v Italiji od konca druge svetovne vojne do današnjih dni je razmišljanje o jeziku, ki ostaja vseskozi razpeto med občutjem zavrtnosti in ogroženosti ter težnjo k vsestranskemu razvoju. V fašističnem dvajsetletju je bil slovenski jezik izpostavljen visoki stopnji asimilacije zaradi prevlade italijanske podobe Trsta in območja znotraj rapalske meje, ki so jo vsiljevale državne in mestne oblasti ter zahtevale od slovenskega življa, da se odreče svojemu narodnemu izvoru, zataji materinščino in se poitalijanči. Slovenščina je bila preganjana, zapisana izničenju in izkoreninjenju iz tukajšnjega prostora. Ohromljena sta bila tako javni kot leposlovni diskurz, pri čemer je znotraj jezika prišlo do prisilnega zadrževanja v izrekanju, znotraj slovenske skupnosti pa do prekinitve kontinuitete kolektivnih predstav in pomenov, kar je načelo nadosebno simbolno kolektivno podstat, obenem pa zamajalo in utesnilo občutek pripadnosti. Prekinjen je bil vsestranski razvoj jezika, literatura se je oddaljila od zahtevnih intelektualnih vsebin in od vsakršne jezikovne kultiviranosti. Pretrgan je bil stik z modernizmom, ki je imel prav v dvajsetih letih v Trstu pomembno središče in v Kosovelu močnega ustvarjalca. Literatura se je morala prilagoditi poljudnemu in narodno spodbudnemu pisanju v preprostem jeziku.² Šele v prvem povojnem času se je jezik postopoma osvobajal zadržane povednosti in prevzemal svojo vlogo v javnosti. Literarno snovanje je oživel in bistveno pripomoglo k rekonstrukciji zgodovinsko poteptane skupnosti v upanju, da bo slovenski obmejni živelj presegel občutek podrejenosti in spet začel delovati v svojem življenjskem prostoru kot suveren osebek (Horvat, *Navdih in besede*, 208).

V nekaj desetletjih je nastal velik korpus besedil, ki se navezujejo na tržaški in širši obmejni prostor, poudarjajo kulturno specifično primorske slovenske skupnosti, izpostavljajo njene etnografske posebnosti, rekonstruirajo travmatično preteklost, opisujejo izničenje in ponovni vzpon jezika ter krepijo etnično identiteto. Besedni ustvarjalci izhajajo iz prepričanja, da pisanje literature v obmejnem prostoru ni samo osebna zadeva, saj ima skoraj vsak zapis kolektivno vrednost, ki se navezuje na skupne dejavnike, ko izhaja iz kulturne in politične podobe manjšine, jo povzema ali vsaj namiguje nanjo. To misel potrjujeta tudi proučevalca manjšinske književnosti Deleuze in Guatteri, ko ugotavljata, da v obmejnem prostoru »politično polje okuži vsako izjavo«, in opozarjata, da podrejenost literature kolektivnim vrednotam podpira povprečnost, tako da v manjšinskem literarnem sistemu izstopa pomanjkanje talentov, saj avtorji privilegirajo kolektivne vsebine in zanemarjajo posameznikovo slogovno in miselno izvirnost, s čimer zavirajo nastanek visoke literature.³ Tu se nedvomno odpira

² Pirjevec, *Tržaška knjiga*, 398.

³ *Kafka*, 25.

vprašanje estetske moči obmejne književnosti, ki se le redko odtrga od prostovoljno sprejetega kolektivnega diktata, uspe preseči vezi s prostorom in zgodovinsko določenost obravnavati na samosvoj in izviren način. S podobnimi težavami se spopada tudi manjšinski jezik. Zaradi vpletenosti v kulturnopolitični program se giblje po ustaljenih izjavah, usmerjenih v utrjevanje in napredek narodovega obstoja. Podrejenost pragmatičnim manjšinskim zadevam literarni jezik lahko »poniža v prazno govoričenje«, ⁴ mu odvzame zmogljivost dialoga, izmenjave mnenja in oblikovanja novih načinov izrekanja.

Teh procesov znotraj manjšinskega pisanja se je dobro zavedal tudi Alojz Rebula. Po eni strani je literarnemu jeziku prisodil visoko stopnjo kolektivne odgovornosti, ko je s svojim pisanjem položil temelje za ponovno rast potlačene skupnosti in je z ubesedeno snovjo odkrival, ohranjal in prenašal bodočim rodovom nezapisane resnice ter s tem prevzemal narodnoobrambno držo. Tako je med širše namene romana *Zeleno izgnanstvo* (1981) uvrstil »nacionalno apologetični moment« oz. potrebo po potrditvi »domovinske zavesti našega človeka tukaj«. Vilma PuričS pisanjem si je prizadeval utemeljiti slovensko zgodovinsko prisotnost na Tržaškem in hotel v tržaško literarno pokrajino vnesti prisotnost slovenskega človeka, »ki je tukaj že 1300 let«. ⁵ Po drugi strani pa je od pisatelja pričakoval, da se oddalji od kronotopskih določil, da preseže zamejenost manjšinskega prostora in se odloči za govorico, s katero ozavešča resnico in utemeljuje smisel. Literarna zgodovinarica Marija Pirjevec ugotavlja, da gre v Rebulovih delih »za iskanje življenjskega smisla, ki se mu literarni liki iz osrednjih romanov – Kandor, Nemezian, Absalom, Nitard in še kdo – spričo tesnobne nezadoščenosti s sabo in s kozmosom ne morejo odpovedati«. ⁶ Rebulovo iskanje smotra je torej stalnica v njegovem pisanju in teži k razkrivanju temeljnih resnic eksistence. Ob raziskovanju zunanjih okoliščin posameznega pojava in razmišljanju o pogojih bivanja in sobivanja skuša Rebula izraziti to, kar Heidegger imenuje *načelo*, ki upoveduje »nekaj takega, od česar ne moremo odstopiti«. ⁷

V utemeljevanju in obelodanjanju splošno veljavnega in univerzalnega se pisatelj odpira različnim zgodovinskim obdobjem in prostorom, idejno zaledje pa najde v zahodni filozofski misli od Grkov dalje in v krščanski ideji stvarjenja. Odtod vzklije težnja k poustvarjanju celostne, enovite in dokončne predstave sveta, ki presega kaotičnost prvobitne materije (Platonovo *chóro*), ne upošteva nepredvidljivosti usode in ne naseda fragmentarnosti zemeljskega, temveč skuša zajeti celoto bivajočega in s tem dati tudi imanentnemu smisel. Pot do

⁴ Lacoste, *Filozofija umetnosti*, 106.

⁵ Bajc, *Večer z Alojzom Rebulo*, 36–37.

⁶ *Tržaški književni razgledi*, 23.

⁷ *Načelo razloga*, 16.

najvišjega smisla pisatelj uvidi v transcendentni krščanski misli, v kateri sluti »izpolnjenost, ki še ni v polnosti tu in zdaj prisotna«, ⁸ vendar je dosegljiva in z jezikom upovedljiva.

Seveda se tu odpira vprašanje, kateri način pisanja omogoča ubeseditev univerzalnih vzgibov človeške misli in prikaz celostne duhovne in bivanjske zakonitosti. Rebula se odloči za roman in poudari, da romaneskna pripoved nastaja »zunaj strokovne omejenosti«, zaradi česar lahko povezuje zgodovino in domišljijo, osebno s kolektivnim, intimno z družbenim, esejistično z liričnim. ⁹ Literarni jezik torej zmore med seboj oddaljena dejstva in stvari uokviriti v trajni red, vsebino namreč upravlja tako, da vodi zgodbo preko soodvisnih dogodkov do temeljnega principa. Imanenca torej ne vstopa v pripoved neposredno, temveč sledi postopku selekcije, po katerem avtor opisani pojav predela v kontinuum dejanj, ki potrjujejo njegovo stališče in izražajo njegov pogled na svet ter hkrati resnico bivajočega. Literarni zgodovinar Aleksander Skaza je tak način pisanja imenoval »poetika epske sklenjenosti« ¹⁰ in Rebulovemu romanesknemu ustvarjanju po Bahtinu prisodil monološko strukturo, po kateri se pripoved razvija v potrjevanju avtorjevega enovitega svetovnega nazora. Iz tega izhaja, da se dialogičnost pojavlja »samo posredno kot kontrastno ideološko ozadje«. ¹¹ Tako so v romanu *Zeleno izgnanstvo* (1981) glavni junak Enej Silvij Piccolomini in njegovi somišljeniki nosilci temeljnih duhovnih vrednot, ki tvorijo trdo in nespremenljivo miselno jedro romana. Slednje je jasno določeno, oprto na utečeno reprezentacijo in podprto z že stoletja upoštevanim gradivom. Sam Rebula na več mestih imenuje vire sprejetih principov, tako omenja Marka Tulija Cicerona, renesančnega pesnika Francesca Petrarco in sv. Avgušтина. ¹²

Kljub temu Rebula ni ravnodušen do moderne misli in sodobnega relativizma, ki razgrajujeta človekovo notranjost. Glavni junaki njegovih del so izpostavljeni izkušnji trpljenja in notranjega razdora, ki ju v človekovo intimo prinašajo dvom, morbidno prespraševanje in prepoznavanje protislovij. Ozaveščanje razkrojenosti ostaja večinoma znotraj izgotovljene zgradbe principov, kar pomeni, da zanesljivega temelja ne zamaje povsem. Pojavi se kot posledica izgube ravnovesja med človekovo predanostjo smislu in njegovo zavezanostjo realnosti. Neravnovesje v nekaterih primerih povzroči prevelik vdor imanence v človekovo zavest. Tako doživi kaplan Florjan v romanu *Nokturno za Primorsko* (2004) krizni trenutek, ko se zaradi krutega ravnanja fašistične oblasti s slovenskim človekom in zaradi

⁸ Škamperle, »Religiozna motivika v literarnem delu Alojza Rebule«, 47.

⁹ *Snegovi Edena*, 219–228.

¹⁰ »Čas literature«, 52.

¹¹ Prav tam.

¹² *Zeleno izgnanstvo*, 170; 158; 159.

dogovora Cerkev z italijansko oblastjo iz leta 1929 oddalji od nevidnega, vzvišene, vseмогоčega, vseljubečega. Zunanje dogajanje vnese vanj »preveč teme« in napolni njegovo dušo s tesnobo, da pravi: »V meni je več kot žalost. V meni je nekaj getsemanskega. Strah, da neham verjeti Vate.«¹³ V romanu *Senčni ples* (2024) se o duhovnem neravnovesju pogovarjata glavni junak Silvan Kador in njegov profesor De Martinis, ko se lotevata pojmovanja grštva in ugotavljata, da antični svet niha med »totalnim občutjem bivanja« in doživljanjem tesnobe, ki jo prinaša racionalno sprejemanje sveta, saj vključuje doživljanje končnosti življenja, v čemer vidi Kador »skoraj ontološki dokaz, da za človeka na izključno zgodovinski ravni ni rešitve«, in namiguje na možnost sprejemanja življenja zunaj racionalnosti.¹⁴

Sposobnost gradnje jezika

Z namenom, da razpršenost zemeljskega spoji z absolutnim, Rebulov jezik prehaja od prvinskega izrekanja, vezanega na vsakdanjost, do izbrane jezikovne govorice, ki je umetelno dognana, saj hoče delovati prestižno in kultivirano. Stik z materinščino je Rebula doživel v času fašistične ere, ko je slovenščina izgubila svoj osnovni komunikacijski značaj, govorni položaj pa zožila na vsakdanjo osebno sfero in na lastno narečno različico. Njena polifunkcijska vloga je bila globoko prizadeta, saj ni izražala vseh segmentov družbe, ni zajemala vseh funkcijskih zvrsti, kaj šele, da bi razvijala svojo umetnostno govorico. Opazna odtegnitev jezika je v prvih povojnih desetletjih zahtevala od ustvarjalca, da razvije svojevrstno eksperimentiranje, da svoje iskanje usmeri v potencirano iznajdljivost in okrepi graditeljsko moč jezika. Po mnenju Marije Pirjevec so temelji Rebulovega pisanja, in sicer »posebna jezikovna vnema in iznajdljivost, slast po imenovanju vidnega in nevidnega«, vzkli iz zatiranja, ki je po fašistični eri jeziku dalo poseben uporni vzgon.¹⁵ Sam Rebula je izjavil, da se je moral v povojnem času jezika naučiti praktično iz nič »bolj ali manj kot tujega jezika«¹⁶ in hkrati vlti vanj visoko mero ustvarjalnosti, širiti njegovo poimenovalno moč, da izreka tudi vsebine, ideje in položaje, ki nimajo podlage v živem govoru in jih v jeziku prostora ni. Globinsko gibalno takega odnosa do jezika je nedvomno globoko zaupanje v njegovo plodnost, živost in sposobnost preroditve, pa tudi prepričanje, da zmore zapolniti tudi tiste jezikovne položaje, ki jih v realnosti zaseda italijanščina. V romanu *Senčni ples* (2024) pisatelj v slovenščini opisuje različne situacije, ki znotraj zgodbe potekajo v italijanskem kontekstu. Sem sodijo

¹³ *Nokturno za Primorsko*, 20.

¹⁴ *Senčni ples*, 145.

¹⁵ »Alojz Rebula: Od jezikovne travme do sloga«, 18–19.

¹⁶ *Na slovenskem poldnevniku*, 87, 88.

intelektualni pogovori med manjšincem Silvanom Kandorjem in profesorjem De Martinisom oz. njegovo hčerko Noro.

S postopkom izgradnje Rebula skuša preseči odtegnitev in zavrtost jezika ter razširiti njegovo izrekanje na vso predmetnost in na vsa življenjska področja. Pri oblikovanju literarne pripovedi se poslužuje različnih načinov: posega po izbranem besedišču, ustvarja kompleksno skladenjsko strukturo in raznoliko podobje, ki se občasno stopnjuje v umetelno metaforiko. Prav v težnji k barokiziranju »vse do nerazumljivih anakolutov« vidi literarni zgodovinar Miran Košuta tipološko značilnost obmejne literature, saj jo opaža tudi pri drugih tržaških avtorjih: Borisu Pahorju, Vinku Beličiču in Borisu Pangercu, prav tako razpoznavna se mu zdi v delih koroških ustvarjalcev, in sicer pri Janku Messnerju, Florjanu Lipušu in Valentinu Polanšku.¹⁷ Podobno razčlenjujejo Rebulov jezik tudi drugi literarni preučevalci; tržaškega besednega ustvarjalca označujejo kot »pisatelja z nezamenljivim jezikovnim izrazom« in za »izjemnega stilista«,¹⁸ ki se odloča za »umetelen in z retoriko prepojen idiom«.¹⁹

O graditeljski zmožnosti jezika je razmišljal tudi pisatelj sam, povezoval jo je z mladostno naravo slovenščine, ki s svojo svežino in neizrabljenostjo omogoča številne možnosti izrekanja še neubesedenih resnic: »V tem, da je naš jezik tako mlad, da je prišel v knjigo tako rekoč iz hleva in s polja, je njegova dragocenost. Neizrabljen je še ...«²⁰ S tem se Rebula nanaša na dejstvo, da marsikateri segment stvarnosti ostaja še zunaj ubeseditve,²¹ pri čemer na novo nastajajoči zapis ni vezan na predhodne različice in predelave in je torej v svojem izrekanju lahko bolj pristen in ustvarjalen. Z graditeljskim jezikovnim zanosom je pisatelj v svojem pisanju dosegel ravnovesje in pravo mero usklajenosti med težnjo po prvinskem izrekanju in oblikovanju izrazito kultivirane govorice »vseh okusov in barv«, »opijanjen z rumom zanosa«.²² Povezoval je oba izrazna načina, spojil to, kar ubeseduje neposredno, in to, kar izraža z izbranimi jezikovnimi sredstvi. Ta mešanica vsakdanjega in umetelnega izrazja tvori nekakšno sopripadnost, katere mera je »zlata jezikovna sredina, znotraj meja izrazne *klasičnosti*«.²³ To pomeni, da tržaški pisatelj v nobenem primeru ne zaide v ekstreme, temveč ostaja zmeren.

¹⁷ Košuta, »Rebulizmi«, 484.

¹⁸ Ožbot, »Alojz Rebula in tržaška književnost«, 77.

¹⁹ Grdina, »Ariadnina nit«, 23.

²⁰ Rebula, *Senčni ples*, 76.

²¹ Alojz Rebula v eseju Slovenski roman (Snegovi Edena, 223) poudarja potrebo po literarnih besedilih, ki bi zajemala bivanjsko širino slovenskega naroda in navaja veliko primerov, vzetih iz vsakdanjega življenja. Tako omenja polharsko noč v Beli krajini, zborovanje intelektualcev v Dragi, dogajanje v fizikalnici na gimnaziji v Trstu in še veliko drugega.

²² Rebula, *Vrt Bogov*, 220.

²³ Košuta, »Rebulizmi«, 484.

Tudi najbolj razširjena prвина Rebulovega pisanja, in sicer raba metaforičnega podobja, ne dosega popolne nevezanosti in sprostitve.²⁴ Rebulova metaforična govorica trga jezik iz realističnih spon izražanja in vanj vdahne pridih globljega razumevanja stvarnosti, vendar ostaja vraščena v temeljni smisel besedila, ohranja pomensko navezavo na glavno sporočilo in ne ustvarja pomenskih prelomov ali novih semantičnih vezi, temveč deluje le kot krepilec osnovne misli. Metaforičnih obdelav so v večji meri deležni opisi narave in človekovih notranjih razpoloženj. Že vdanost umetnosti označi Rebula kot *ranjenost* ali *razmesarjenost* od lepote,²⁵ občutje notranje osvobojenosti, ki jo človeku prinaša predanost resnici, opiše s podobo kupa verig, razprtih ob nogah, ki romanesknemu jazu dajejo občutek, da »v gležnjih odganjajo peruti in obzorje tam čez je vse v trtah ...«. ²⁶ V podobnem spoju neobičajnih semantičnih prvin opiše pisatelj gozd, ki je »stoletno slovesen, v pomirljivih hieroglifih vej na pergamentu oblakov ...« ²⁷

Nadalje Rebula s pravo mero upravlja raznoliko besedišče in širok obseg besedja, ki bolj kot iz vsakdanjega sporazumevalnega govora in živega jezika prihajajo iz slovenske leposlovne dediščine od Prešerna, Jurčiča, Cankarja, Župančiča do Preglja in Kocbeka.²⁸ Pri tem velja poudariti, da se Rebulovo odbiranje in nalaganje besed nikoli ne prevesi v napihnjeno retoriko ali dekorativno narejenost,²⁹ temveč ima v svoji osnovi nekaj programskega. Opisano stilno naravnost Rebula povzema po rimskem piscu Katonu Starejšem, ki je zapisal: »Rem tene, verba sequentur / Drži se vsebine, besede bodo sledile same

²⁴ V tržaški književnosti druge polovice 20. stoletja dosega metafora intenzivno izrazno zmogljivost, ob estetskem doprinosu vnaša v besedilo tudi občutenje svobode, saj rešuje jezik utesnjenosti, ko zapolni neizrekljivo in neizrečeno, ko se oddalji od pričevanjske prizemljenosti ali razbremení intelektualno oteženo govorico. Tako je Boris Pahor z rabo metafore v *Nekropoli* »suvereno zmagal nad verizmom in poučnostjo« ter prerasel golo nizanje dejstev (Pirjevec, *Na pretoku dveh literatur*, 23). Posebno v poeziji je nastalo metaforično gradivo, ki namiguje na zgodovinsko in geografsko danost prostora. Gre za razvejen metaforični niz z jasno začrtano zalogo pomenov, ki se v delih različnih besednih ustvarjalcev semantično nadgrajujejo. Tako je npr. v *Gorečih oljkah* (1969) Irena Žerjal v metaforo zaobjela razlašanje slovenske zemlje na Tržaškem ter hkrati poudarila sposobnost prerojenja slovenskega življa, ki se kaže v trdoživosti oljke. V podobni semantični valenci opevajo oljko tudi drugi ustvarjalci, med njimi Marko Kravos in Boris Pangerc. Nekateri metaforični uvidi so izstopili iz literarnega opusa posameznega avtorja in pridobili kolektivno vrednost. Sem sodi primera »Trst je kot mesto na robu sveta« iz pesmi *Ta Trst* Miroslava Košute, v kateri konkretna geografska obmejnost namiguje na kulturno in duhovno odrinjenost Slovencev v tržaški urbanosti. Primera je postala stalna besedna zveza, ki jo večkrat zasledimo kot citat v slovenskem tržaškem javnem in leposlovnem diskurzu z isto semantično valenco.

²⁵ Rebula, *Zeleno izgnanstvo*, 262.

²⁶ Prav tam, 274.

²⁷ Prav tam, 260.

²⁸ Rebula, *Vrt Bogov*, 220.

²⁹ Pirjevec, »Alojz Rebula: Od jezikovne travme do sloga«, 22.

po sebi»³⁰ ali drugje: »Če je risba pravilna, se barva sama natoči vanjo. Bistvena je risba.«³¹ Slogovni in jezikovni ustroj besedila sledita torej idejni niti pripovedi in vibrirata od pomenov.

Zavezanost pomenskosti je eden od temeljnih izhodiščnih elementov tržaške književnosti, ki jo je v medvojnem času izpričal kraško-tržaški pesnik Srečko Kosovel, ko je destrukcijo jezika zavezal pomenski zasnovi in globokemu etičnemu imperativu, saj se izza razglašenosti, ki jo v pesniški diskurz vnašajo matematični znaki, onomatopejski glasovi in druge oblike zvoka, kot ugotavlja literarni zgodovinar Boris Paternu, vselej oglašajo besede »človek, srce, duh, ljubezen, lepota ali pesem«.³² Prav tako si je nemogoče zamisliti Rebulovo naracijo brez smiselnega pogona, prepoznavnega v humanističnem etosu. Še več: pisateljevo seganje po pomenu in smislu je v več primerih tendenčno, usmerjeno v tako pomensko skrajnost, ki teži k jasni idejni ubranosti, naravnani v zavzet zagovor ustrezno razporejenih humanističnih in krščanskih vrednot. Tendencičnost v literaturi zagovarja tudi sam avtor, ko spodbuja katoliške pisatelje, da odkrito izrazijo svojo versko usmeritev, v prepričanju, da »onkraj veličastja kulture sije veličastje križa in vstajenja« ter da »nobena veljavna literatura ni bila nikoli brez tendence. Kdor ničesar noče, ta nima ničesar povedati«.³³ Učinkovita literatura oznanja smisel, potrjuje absolutna spoznanja ali jih vsaj pogreša, meni pisatelj in hkrati ob Kafki ugotavlja, da »velikansko pogrešanje absolutnega je v njem skoraj isto kot oznanjevanje absolutnega«.³⁴

³⁰ Pibernik, *Čas romana*, 44.

³¹ Rebula, *Snegovi Edena*, 211.

³² *Od ekspresionizma do postmoderne*, 233.

³³ Rebula, *Na slovenskem poldnevniku*, 91–92. Z izrazom tendenčna literatura je Marija Pirjevec (*Na pretoku dveh literatur*, 10) označila problemsko kompleksno pisanje Alojza Rebule in Borisa Pahorja, ki ubesedeno snov vežeta na tržaško regijo, odpirata evropskim razsežnostim, predvsem pa jo podrejata jasnemu sporočilu. Gre za literaturo, ki »hoče nekaj povedati, skratka, ker nekaj hoče«. S podobno pomensko valenco izraz uporabi tudi Loredana Umek (»V literarnem Trstu: na meji med resničnostjo in njeno ubeseditvijo«, 487–488) pri analizi sodobnega tržaškega romana, poveže ga s »pretirano odgovornostjo do besede«, ki je nosilka »literarnega oz. humanističnega aktivizma«.

³⁴ Horvat, *Navdih in besede*, 170. Pogrešanje absolutnega ali nemirno iskanje Boga je osrednja tema lirsko-epske pesnitve *Lukov greh* (2021) tržaškega pesnika Aceta Mermolje, v kateri je lirski subjekt evangelist Luka in njegovi pripisi k evangeliju. Do izraza pride nihanje med popolno predanostjo božjemu absolutu in slutnjo odčaranosti. Lirski subjekt označi notranjo razklanost kot »dva jaza v enem elementu živega,« o sebi pa meni, da je hkrati pisec svetega in pisec »mesenega sla«, »dvomljivec in vernik«. Njegove ubeseditve nastajajo onkraj načrtanega roba strani kot »razpoke v drevesu življenja«, v njih Luka zapisuje svoje dvome, opisuje Jezusa s človeškimi napakami, vstopa v nevero in območje greha, zajema verze iz dvoma, iz »varljivega zaklada skušnjavca«. Dvom je ocean, z vprašanji razgrajuje resnico, jo obrne, razcepi na drobne delce, išče in oblikuje nove odgovore. Čisto vero obremeni s prevaro in zamaje ravnotežje, ko zamegli moč najvišjega s prividi snovnega.

Jezik v obnebjui tesnobe

Ob graditeljski moči predstavlja za pisatelja navdih tudi razmišljanje o tesnobnih jezikovnih položajih in razkrivanje notranjih šibkosti jezika.

Rebula se je odločil za materinščino, ko je bila brez kulturne moči in družbenega ugleda, ko sta se njena podoba in identitetna osnova opirali na pretekla besedna izročila in iz njih iztisnili preživetveno silo. Kljub temu je bila za pisatelja edino izrazilo, s katerim je lahko ubesedil sebe, narod in kozmos ali kot je zapisal sam: »Nič ni pristnejšega, nič bolj kozmičnega kot pisati v slovenščini«, ³⁵ slovenščina je bila zanj bivanjska vrednota, »etična in ontološka kategorija, segajoča v naj-globlje plasti osebne biti«. ³⁶

Svoj odnos do jezika je avtor vseskozi pretresal, ga opazoval znotraj družbene in duhovne razsežnosti, razmišljal o njegovi preroditveni energiji in razgaljal njegove šibkosti, zaznaval ga je, če si sposodim njegove besede, kot »orodje luči in orodje teme« (Rebula, *Snegovi Edena*, 87). Zavedal se je, da ogroženosti jezika ne narekujeta le družbena sfera in položaj oblasti, temveč se zapisuje že znotraj jezika samega. Tako je ugotavljal, da je bistvena prvina slovenskega človeka nekakšna *plahost* ali starodavna značajska lastnost, ³⁷ oblikovana še v praslovanskih gorah, ki se je razvila v občutek manjvrednosti, v kateri prepozna trojno inferiornost, in sicer zaradi maloštevilčnosti, izrazne revnosti in glasovne nemuzikalčnosti, samopodcenjevanje pa že samo po sebi pomeni nevarnost, ki od znotraj vodi v izstop iz jezika. ³⁸ V noveli *Umiranje kostanjev* (2002) postavlja v ospredje mladega besednega ustvarjalca, ki opusti rodno govorico in se odloči za pisanje v angleščini, svojo izbiro pa utemelji z mislijo, da se bodo njegova angleška besedila vključila v globalni literarni sistem in imela s tem večjo odmevnost. ³⁹

V cono *teme* je uvrstil tudi trpko resničnost slovenščine znotraj tržaškega prostora, ko jezik izginja in v pisatelju pušča sled neizpolnjenosti. V *Senčnem plesu* pisatelj opozori na opuščanje slovenščine s strani manjšincev v povojnem času. Asimilacijo slovenskega življa povezuje s krhko narodno držo nepokončnih ljudi, ki jim je bistvo življenja zaslužek. ⁴⁰ Najprej se izrekajo v domači govorici

³⁵ Rebula, *Kačja roža*, 14.

³⁶ Pirjevec, »Alojz Rebula: Od jezikovne travme do sloga«, 18.

³⁷ Podobno misel izrazi Ivan Verč v eseju *Klice tihe pripadnosti* (88. 5), ko uporabi termin tiha pripadnost, s katerim označuje slovansko prisotnost v Evropi, in zapiše, da »smo Slovani v Evropi in Slovenci v njej *stali inu obstali* zaradi načelne lojalnosti tihi pripadnosti. Ko bi bili zahtevali, da svojo avtohtono kulturo enakovredno umestimo v prostor, v katerem naj bi bili tudi polnopravno prisotni, nas ne bi bilo več. Morda je to res, je pa tudi res, da smo obstali zato, ker nam je nekdo drug dovolil, da obstajamo.«

³⁸ Rebula, *Na slovenskem poldnevniku*, 126.

³⁹ *Umiranje kostanjev*, 252–253.

⁴⁰ Rebula, *Senčni ples*, 74.

z zadržanostjo, nato ne govorijo več svojega jezika in se izražajo v jeziku, ki ni njihov.

Še večjo krhkost vnaša v jezik manjšinski položaj slovenščine, ki je na zahodnem robu slovenske zemlje v stalnem primerjanju z italijanščino. Po eni strani se Rebula zaveda gibljivosti obmejnega prostora, ki spodbuja prepletanje različnih jezikovnih kodov in duhovno-civilizacijskih izmenjav različnih skupnosti. Po drugi strani pisatelj razmišlja o neenakovrednem razmerju med jezikoma, saj samo Slovenci obvladajo oba idioma, kar vodi v prevlado večinskega jezika nad manjšinskim. Od tod izvira asimetričen odnos in kompleksno dialoško razmerje med skupnostma. Na tem območju se je slovenska manjšina v 20. stoletju borila za uveljavitev jezika v javnosti in zahtevala, da postane legitimna lokalna govorica, enakovredna in enakopravna jeziku italijanskega someščana, pri čemer je bila vseskozi »na psihološki natezalnici, v stanju večne alarmiranosti za lastni obstoj in neprestanem boju za vsak drobec narodnih pravic«.⁴¹

Sklep

Alojz Rebula je v literarno govorico vnesel nekaj lastnih jezikovnih izbir, ubral in razvil ustvarjalno linijo jezika, poglobil njegov izrazni razpon, s čimer je presegel preživetveno silo in narodnoobrambno misel ter jezik odprl vsestranskemu razvoju.

Njegov pogled na jezik je postal programsko vodilo slovenske tržaške književnosti od prvih povojnih let do današnjih dni, prava jezikovna paradigma z natančno izdelano specifikom, ki deluje kot samoumevna predpostavka in se iz roda v rod potrjuje. Njene temeljne značilnosti so težnja k razkrivanju razmerja med individualno in kolektivno razsežnostjo, pozorna skrb za slog in zavezanost pomenski razsežnosti jezika.⁴²

⁴¹ Rebula, »Meja: preklestvo ali milost?«, 22.

⁴² Znotraj opisane jezikovne paradigme poteka v tržaški književnosti reprezentacija doživljanja narodne pripadnosti, katere literarizacija je v stalnem procesu predelave in prehaja od zavezanosti k narodnoobrambnemu vzorcu do sproščenejšega odnosa do narodne zavesti. Različice razgaljajo krizne položaje, opozarjajo na šibenje jezika v družbi in opisujejo zatajitve materinščine (Irena Žerjal, Boris Pangerc). Narodnoobrambno čutenje se je v mlajših generacijah pisateljev zrahljalo, prišlo je do razhoda med osebnim in kolektivnim doživljanjem, kar ustvarja občutek izgube in krhkosti (Alenka Rebula, Marij Čuk). Jezik ne zmore več izrekat kolektivne izkušnje na prvinski način, zato povzema ukalupljena prepričanja, razvrščena po priučenem vzorcu. Odtod obrat v intimo, odmik v ubesedovanje subjektivnejših stališč, ki ozaveščajo intimen odnos do jezika in zagovarjajo pravico posameznika do lastnih izbir (Marija Kostnapfel, Primož Sturman, David Bandelj) ter večkrat pristanejo na razgradnji ali celo na izbiri drugega jezika (Antonella Bukovaz, Miha Obič, Tatjana Rojc).

Bibliografija

Alojz Rebula

Snegovi Edena. Koper: Založba Lipa, 1977.

Zeleno izgnanstvo. Ljubljana: Slovenska matica, 1981.

Vrt Bogov. Ljubljana: Slovenska matica, 1986.

Večer z Alojzom Rebulo. Trst: Slovenski kulturni klub, 1989.

Na slovenskem poldnevniku. Maribor: Založba Obzorja, 1991.

Kačja roža. Ljubljana: Mihelač, 1994.

Arhipel. Ljubljana: Slovenska matica, 2002.

Nokturno za Primorsko. Celje-Trst: Mohorjeva družba, Mladika, 2004.

Senčni ples. Ljubljana: Beletrina, 2024.

»Meja: prekletstvo ali milost?« V: *Živeti mejo*, ur. Miran Košuta, 21–25. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 2007.

Deleuze, Gilles, in Felix Guattari. *Kafka: za manjšinsko književnost*. Ljubljana: LUD Literatura, 1995.

Fabjan Bajc, Diomira. *Večer z Alojzom Rebulo*. Trst: Slovenski kulturni klub, 1989.

Grdina, Igor, Ariadnina nit v avtobiografskem labirintu Borisa Pahorja. V: »Trst, to je tam, kjer je Boris Pahor«, ur. Igor Grdina in Urška Perenič. 35–59. Ljubljana: Slovenska matica, 2024.

Heidegger, Martin. *Načelo razloga*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2021.

Horvat, Jože. *Navdih in besede*, 199–216. Trst: Mladika, 2012.

Košuta, Miran. »Rebulizmi.« *Slavistična revija*. 42, št. 4 (1994): 475–489.

Lacoste, Jean. *Filozofija umetnosti*. Ljubljana: Krtina, 2012.

Ožbot, Martina »Alojz Rebula in tržaška književnost: na prepihu jezika«. V: *Rebulov zbornik*, ur. Marija Pirjevec, 77–96. Trst: Mladika – Slavistično društvo Trst-Gorica-Videm, 2015.

Paternu, Boris. *Od ekspresionizma do postmoderne*. Ljubljana: Slovenska matica. 1999.

Pibernik, France. *Čas romana: pogovori s slovenskimi pisatelji*, 35–52. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1983.

Pirjevec, Marija. *Na pretoku dveh literatur*. Trst: ZTT, 1992.

_____. *Tržaška knjiga*. Ljubljana: Slovenska matica, 2001.

_____. *Tržaški književni razgledi*. Trst: Mladika, 2011.

_____. »Alojz Rebula: Od jezikovne travme do sloga, obsedenega od pomenov«, V: *Rebulov zbornik*, ur. Marija Pirjevec, 17–27. Trst: Mladika – Slavistično društvo Trst-Gorica-Videm, 2015.

Skaza, Aleksander. »Čas literature‘ in ‘čas resnice‘ v romanih Alojza Rebule«. V: *Rebulov zbornik*, ur. Marija Pirjevec, 49–59. Trst: Mladika, 2015.

Škamperle, Igor. »Religiozna motivika v literarnem delu Alojza Rebule«. V: *Rebulov zbornik*, ur. Marija Pirjevec, 43–48. Trst: Mladika, 2015.

Umek, Loredana. »V literarnem Trstu: na meji med resničnostjo in njeno ubeseditvijo«.

V: *Recepcija slovenske književnosti. Obdobja* 33, ur. Alenka Žbogar, 487–494, Ljubljana: Center za slovenščino, 2014.

Verč, Ivan. »Klice tihe pripadnosti«. *Sodobnost* 88, št. 5 (2024): 570–583.

Povzetek

Rebulov jezik je pogosto predmet raziskave strokovnih obravnav, ki pisatelju prisojajo dognan jezikovni pristop in ga označujejo za izjemnega stilista. V času svojega ustvarjanja je bil tržaški pisatelj razpet med predstavo o jeziku kot o nečem lastnem, kar pride v človeka z narodenostjo, in med pojmovanjem jezika, ki je osnovan na priučenosti, na uzaveščanju sistema in na zgrajenih obdelavah. Zadušitev materinščine v času fašističnega obdobja je dala pisatelju poseben uporni vzgon in ga usmerila v svojevrstno eksperimentiranje, da je v svoje pisanje vnesel potencirano iznajdljivost in okrepil graditeljsko moč jezika. S postopkom izgradnje je Rebula skušal preseči odtegnitev in zavrtost jezika ter razširiti njegovo izrekanje na vso predmetnost in na vsa življenjska področja. Razširil je obseg njegovega poimenovanja, da izreka tudi vsebine, koncepte in položaje, ki nimajo podlage v živem govoru in jih v jeziku prostora ni. Pri tem se je posluževal različnih načinov: posegal je po širokem obsegu besedja, ki ga je črpal iz del kanoniziranih slovenskih avtorjev, ustvarjal kompleksno skladenjsko strukturo in izvirno metaforiko, predvsem pa se opredelil za smiselno naracijo z izrazitim semantičnim zagonom in z obilico pomenov. Z graditeljsko vnemo je Rebula poglobil izrazni razpon jezika, vanj vlil ne le preživetveno silo in narodnoobrambno misel, temveč moč vsestranskega razvoja, s čimer je ključno vplival na pisanje mlajših tržaških ustvarjalcev.